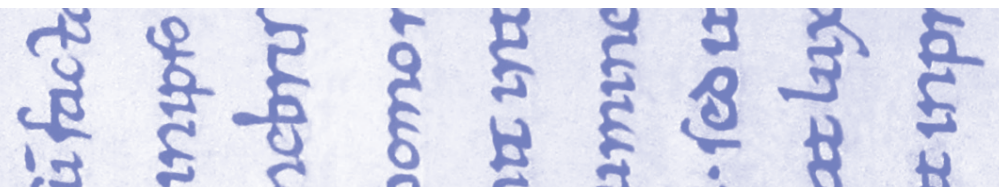

MERCÈ PUIG RODRÍGUEZ-ESCALONA

Innovacions lèxiques i semàntiques en la documentació l·latina medieval

Lexical and semantic innovations
in Medieval Latin documents

U
B Universitat de Barcelona

Publicacions i Edicions

ÍNDEX

*Innovacions lèxiques i semàntiques
en la documentació llatina medieval*

13

*Lexical and semantic innovations
in Medieval Latin documents*

57

EL LLATÍ MEDIEVAL

Els documents medievals més interessants lingüísticament són els escrits entre l'any 800 i el 1100. Pel que fa a la data inicial, el renaixement carolingi és el punt de referència necessari en la divisió cronològica entre el llatí tardà i el llatí medieval. Tal com expressava Joan Bastardas a «Quan el llatí esdevingué català?», el llatí medieval es caracteritza fonamentalment pel fet de ser el llatí que s'escriu —o es parla— quan allò que el comú de la gent parla ja no és llatí. Aquest concepte és determinat, doncs, per la presa de consciència que allò que es parla ja no és llatí. No se sap quan va tenir lloc aquest fenomen perquè, a més de l'evident manca de documentació sobre aquesta qüestió, cal tenir en compte que els canvis lingüístics no són puntuals, ni es produeixen a tot el territori al mateix temps. La consciència que allò que es parla ja no és llatí es manifesta d'una manera molt clara en el domini del francès en una disposició del concili de Tours del 813, en què s'ordena, en pulcre llatí carolingi, que els bisbes tinguin cura de traduir clarament les homilies en llengua romana rústica i en llengua germànica per tal que tothom pugui entendre més fàcilment el que s'hi diu.

Aquest decret es considera la partida de naixement de les llengües romàniques, i és així no solament perquè dóna testimoni de l'existència d'una nova llengua i la designa amb un nom (*rustica romana*), sinó sobretot perquè li és reconegut un primer dret enfront del llatí: és la llengua de la predicació. Segurament cap al 650 o el 700 a França ja no es devia parlar llatí. Per a la resta dels territoris es postula una època de transició entre l'any 600 i el 800: abans del 600 es parlava llatí, i després del 800 ja es constata l'existència del romanç.

Per tant, la data inicial no presenta problemes. A més, el 800 es correspon prou bé amb les fonts documentals de què disposem en la nostra investigació, atès que els diplomes més antics que ens han arribat pertanyen al segle ix.

D'altra banda, el límit final del 1100 es justifica per diverses raons: primer, per raons de caràcter pràctic, per tal d'establir un corpus que per la seva extensió sigui accessible; segon, perquè la fixació d'aquesta data ens permet estudiar conjuntament el que és llatí i el que és català sense haver de fer cap distinció entre fonts llatines i fonts romàniques; això ha estat possible perquè, si deixem de banda certes frases formulàries que es repeteixen en convenis i juraments feudals, el

que hom ha escrit amb intenció romànica en el segle XI és certament limitat. I, finalment, perquè, entre el 1130 i el 1160 se situa el naixement del notariat català. Aquest fet comporta, a banda de la professionalització de l'activitat d'escriure, un canvi en la fisonomia d'aquesta escriptura, que esdevé des d'aleshores més culta, acurada, uniforme i tècnica.

Pel que fa a la seva constitució interna, el llatí en què estan redactats els nostres documents és el resultat de la integració del llatí clàssic, en la seva variant tardana, amb el llatí dels cristians, el llatí vulgar i la llengua romànica que en deriva en aquest territori, el català.

EL LÈXIC

Així doncs, en línies generals, en el lèxic del llatí medieval de la documentació catalana trobarem:

- termes propis del llatí clàssic, en especial en la seva variant tardana,
- termes introduïts pel llatí dels cristians,
- termes procedents del llatí vulgar i
- termes romànics.

Pel que fa a aquest darrer punt, un dels aspectes més característics del lèxic de la documentació catalana medieval és l'aparició, en el cos de la redacció llatina, de la llengua vernacla.

Certament, ja a partir del segle ix s'introdueixen en el text llatí, cada vegada amb major freqüència, mots catalans llatinitzats o manllevats. Això s'esdevé, sobretot, en els inventaris dels béns mobles especificats en els testaments, en l'onomàstica i en la toponímia. Les primeres mostres de trets típics del català són del segle ix, encara escasses, però ja ben característiques enmig de textos en llatí. Tant Moran i Rabella com Bastardas n'han trobat bons exemples. Així, la forma *Puio* 'puig', del llatí clàssic *podium*, que apareix l'any 857; la forma (*in pago*) *Gerundense*, que figura en el precepte de Carloman de l'any 881; o el nom *Palomera*, del llatí *Palumbaria*, que ja es troba en l'acta de consagració de la catedral d'Urgell, redactada al darrer terç del mateix segle ix. Aquests termes testimonien evolucions característiques del català no compartides pel castellà o per l'occità comú. El mateix es pot dir de molts mots que són típics del català, com ara *aragalius* 'aragall, xaragall' (any 932), *cauagus* 'càvec' (any 977), *coma* 'depressió en el terreny' (any 913), etc.

En un document de l'any 1034 procedent d'Organyà, enmig del text llatí, apareix en català el nom de set arbres fruiters: «morers III et oliver I et noguer I et pomer I et amendolers IIII et pruners et figuers».

Progressivament l'element romànic esdevé majoritari en la redacció d'alguns documents en el pas del segle xi al xii, sobretot en els nombrosos juraments de fidelitat feudal que conservem, i particularment en els greuges de Guitard Isarn, senyor de Caboet (1080-1095), document editat per Rabella (1997), i procedent també d'Organyà, que té una gran importància lingüística i que presenta paràgrafs complets escrits en català. Redactat bàsicament en la nostra llengua trobem el jurament de pau i treva de Déu feta pel comte Pere Ramon del Pallars Jussà (1098-1112) al bisbe Ot, document editat per Moran i Rabella (2001, p. 29-30). Aquests documents, els primers testimonis de la llengua catalana, provenen, segons les mostres que en tenim, de l'àrea antiga del bisbat d'Urgell, el territori on es va aplicar més aviat el català en l'escriptura.

D'altra banda, tal com expliquen Moran i Rabella (2001, p. 18-19), el fet que no ens hagi arribat cap text del segle x escrit en català no vol dir que no n'hagin existit, sinó simplement que no s'han conservat. Sa-

bem que n'hi hagué un d'aquest període perquè, segons l'erudit il·lustrat Jaime Villanueva, en un manuscrit científic molt valuós de Ripoll del segle VIII, perdut al segle XIX, hi figuraven aquests mots escrits en el marge d'un document del final del segle X o del començament de l'XI: «Magister meus no vol que me mires, novell»; és, doncs, el primer text de què tenim notícia escrit expressament en català.

LES INNOVACIONS SEMÀNTIQUES I LÈXIQUES (CATALANISMES) PER ANOMENAR NOVES REALITATS

D'aquest llatí medieval impregnat de formes i matisos romànics, allò que ara ens interessa són les innovacions lèxiques (neologismes i manlleus) i les semàntiques (canvis en el significat de mots ja existents) que es produeixen respecte al llatí dels períodes anteriors. I és que el llatí medieval, malgrat que era una llengua que els mestres ensenyaven a l'escola, presenta trets característics d'una llengua viva: no es manté inalterable, cosa que es manifesta en la creació de neologismes, en els canvis semàntics, en la introducció de préstecs i en l'evolució sintàctica. Certament, el fet

que es vagi emmotllant a les diverses situacions és el que li permet ser una llengua de cultura.

És evident que per definir noves realitats la llengua crea, manlleua o adapta termes ja existents. Així, per posar-ne un exemple, els canvis profunds en les estructures socials, econòmiques i jurídiques comporten un nou lèxic per definir noves realitats. És així com en aquest període la llengua desenvolupa un conjunt de termes destinat a designar les realitats socioeconòmiques que conformen el feudalisme.

Aturem-nos un moment en aquest lèxic del feudalisme i la seva presència en la documentació catalana medieval, lèxic ben conegut gràcies a les obres de Rodón i Lope. El primer que hem de tenir en compte és que, en l'escriptura, el llatí exerceix una pressió molt forta en la mentalitat de l'escrivà, el qual, en considerar-la l'única llengua de cultura vàlida, tendeix a preferir un mot llatí a un de vulgar. Això fa que, en els camps en què el llatí disposa d'un vocabulari adequat, el desenvolupament de mots nous es vegi reduït a la mínima expressió. L'exemple més evident d'aquest fenomen el trobem en el camp de la jerarquia social. El vocabulari que designa les persones en la jerarquia social es va anar constituint lentament al

llarg dels segles, i el sistema feudal es va limitar a donar nous valors als càrrecs mantenint-ne la nomenclatura. *Baiulus*, *caballarius*, *castellanus*, *comes*, *dominus*, *fidelis*, *homo*, *miles*, *senior*, *solidus*, *uicarius* o *uicecomes* són termes patrimonials del llatí usats per designar membres de la jerarquia social del feudalisme. Ens trobem, per tant, davant de canvis semàntics. Ho podem il·lustrar amb els termes *baiulus*, *comes*, *dominus* i *fidelis*.

El terme *baiulus*, que dóna el català *batlle*, significa en llatí clàssic ‘persona que transporta coses de pes a coll’. En la documentació catalana medieval s’usa amb els significats de ‘senyor que té una terra (lloc, béns, persones) sota la seva protecció i la seva tutela’, ‘patró’, ‘persona designada per exercir la tutela d’un menor (o d’una dona)’, ‘tutor’ o ‘el qui té al seu càrrec alguna cosa; persona que fa una funció en representació d’una altra de principal; persona que té una facultat o un poder delegats’.

Comes, que en llatí clàssic significa ‘acompanyant’, ja s’usa al baix imperi per designar una dignitat. En el període carolingi, designa el dignatari que, com a representant ordinari del sobirà, exerceix en el territori sota la seva jurisdicció la totalitat dels poders públics;